

ÇERKESLER - UNUTULMUŞ BİR SOYKIRIM MI?

Stephen D. SHENFIELD

(Stephen D. Shenfield A.B.D.'de yaşayan bağımsız bir araştırmacı ve mütercim olup uzmanlık alanı genel olarak Rusya ve özelde de Sovyetler sonrası Rusya'nın durumudur.)

Çeviri:

Berat Yıldız

Şamil Yurdusever

Çerkesler kimlerdir (veya kimlerdi)?

Ne zaman Çerkeslerden bahsetsem genelde bu soru bana sorulur. Çerkeslerin kim olduğunu nereden geldiklerini ve onların akıbetinin ne olduğunu Kafkasya üzerine uzmanlar dışında batı dünyasında az sayıda insan (Biraz fazlası da Ortadoğu'da olmasına rağmen) ancak bilir. Çerkesler neredeyse unutulmak üzere olan bir halk. Günümüz haritalarında Çerkesya diye bir yer bulamazsınız. Çerkesya kelimesinin ne olduğunu bilmek için araştırma yaptığınızda sizin karşınıza bugünkü Güney Rusya'daki Karaçay-Çerkes özerk bölgesi çıkacaktır. Bu bölge tarihi Çerkesya'nın kuzeyinde yer almakta olup Rusların Çerkeslerin topraklarını işgal ettiğinde yerleştirildikleri yerlerden biridir aslında. Gerçekte bu bölgenin ismi de yanlış kullanılıyor zaten. Çünkü orada yaşayan Çerkesler, Türk kökenli olan Karaçay halkıyla oluşturdukları özerk bölgede toplamda yarım milyon olan nüfusun ancak yüzde onuna tekabül ediyorlar.^[1]

Belki eski haritaları benim gibi karıştırmayı sevmiş olsanız bugünden farklı bir manzarayla karşılaşacaksınız. Eğer on dokuzuncu yüzyılın başlarında Rusya haritasına bakarsanız Çerkesya'nın Karadeniz'in kuzeydoğu sahili boyunca uzanıp Rusya'nın güney sınırı da olan Kuban ırmağı güneyindeki topraklara yayılan Kafkasya'nın kuzeybatısında yer alan bir ülke olduğunu müşahade edebilirsiniz. Ayrıca Çerkesya ile ilgili 19. yüzyıl seyyahlarının -Fransız Konsolos Gamba (1826), İngiliz maceracı James Bell (1841), Fransız de Hell (1847), Amerikalı George Leighton Ditson (1850), ve Hollandalı de Marigny (1887)- kitaplarını okuyabilirsiniz. 19.yüzyılın başından yirmi otuz yıl daha geriye gittiğimizde Kuban'ın her iki tarafının da haritalarda Çerkesya olarak adlandırıldığını görürüz. Azak denizinin doğusundan Kuban ve Don ırmağı arasında Osetya, Çeçenistan'ın sınırı boyunca Kafkas sıra dağları ve Karadeniz sahilleri, Azak denizi boğazından Abhazya'ya kadar olan bölgedir Çerkesya.^[2] Çarlık emperyal işgalinden önce Çerkesya'nın toprağı 55663 metrekare ve yerli halkın nüfusu da iki milyonu aşıyor idi.^[3]

Çerkeslerin kökeni M.Ö. 8. yüzyıldaki Bosfor krallığı zamanına belki de M.Ö 1500 yıllarından önce Karadeniz sahili boyunca yaşayan Kimmerlerin imparatorluğuna kadar uzanır. Onların eski Yunanlılarla özellikle de Atinalılarla kültürel ve ticari bağları vardı öyle ki olimpiyat oyunlarında yer almışlardı. Tanrıları Yunan tanrılarıyla yakın özellikler taşırlardı; yıldırım tanrısı Şible onların Zeus'u, demir ve ateş tanrısı Tlepş'de onların Hephaestosu'ydu.^[4] Çerkesler tarihleri boyunca tarımla uğraş vermişlerdir. Prenslerden

soylulardan özgür köylülerden ve kölelerden oluşan feodal ve ataerkil sosyal yapıya sahiptirler. Çoğunlukla kabilelerden oluştukları kabul edilen Çerkeslerin gerçek sayıları ve özellikleri değişiklikler göstermiştir. Bu kabileler ayrı etnik veya alt-etnik grup olarak düşünülemeyecek kadar birbirleriyle bağlantılıdır. Çerkeslerin kimliği en yakın akrabasından en geniş Çerkes milletiyle olan birbirleriyle ilişkili akrabalık bağıyla tanımlanır.^[5]

Çerkesya beşinci ve altıncı yüzyıllarda Bizans etkisi altında Hristiyanlaştırılmıştır. 8. yüzyıl kadar erken bir zamanda Kuzeydoğu Kafkasya'daki Dağıstan bölgesi İslamlaştırılmışsa da bu Arap ve Müslüman etkisi Çerkesya'dan uzak kalmıştır.^[6] 16.yüzyıldan itibaren Çerkesler Gürcüler ile ittifak kurmuş ve bu iki halkın toprakları İslam denizinde bir Hristiyan adası olarak tanımlanmış ve sonrasında da beraber Rus himayesi altına girmeyi talep etmişlerdir. Çar Korkunç İvan'ın karısı da Çerkes idi. Gerçekte Müslümanlığın Çerkesler üzerindeki etkisi ancak 18. yüzyılda görülmeye başlanmıştır ki Çerkesler İslam'ı kabul etmişler ve Rus işgal tehdidine karşı Osmanlı ve Kırım Hanlığı ile ittifak kurmuşlardır.

Bir asırdan fazla bir zaman Çerkesler Çeçenler de dâhil olmak üzere Kafkasya'daki bütün halklar içerisinde Ruslara karşı en uzun direnişi gerçekleştirmiş halktır (1763–1864). 1860'lardaki yenilgileri ise Çerkeslerin katliama uğramalarına ve Karadeniz üzerinden Türk topraklarına zorunlu göçte gerçekleşen nüfuslarının büyük kısmının yok olmasına yol açmıştır. Çok sayıda Çerkes ise Osmanlı tarafından Balkanlarda Sırp isyanlarını bastırmak için kullanılmışlar olsalar da daha sonra da bunların tamamı ikinci defa Anadolu'ya göçe tabi tutulmuşlardır.

Bu zamandan beri Çerkeslerin %90 gibi bir kısmı Türkiye, Ürdün ve Ortadoğu'daki bazı ülke topraklarında sürgünde yaşamaktadırlar. 300–400 bin kadar bir nüfus ise bugünkü Rusya ve eski Sovyet Cumhuriyetleri sınırlarında yaşamaktadırlar. Çarlık rejiminin son dönemlerinde ise Çerkeslerin toprakları Ruslar, Ukrainerler ve Ermeniler ve bazı başka halklar tarafından iskân olunmuştur. Daha sonra ise büyük bir Gürcü nüfusu Abhaz topraklarında iskân edilmiş ve bu meyil zamanla artmış nihayetinde de 90'lardaki Abhaz-Gürcü savaşının sebebi olmuştur. Bu savaşın arka planı da ancak geçen yüzyılda Çerkeslerin yaşadıkları travma ile anlaşılabilir.

Katliam ve Deportasyon

Çerkesleri 97 yıllık savaşın sonucunda esir almayı başaramayan Ruslar 1860 yılında Çerkeslerin ya Rusya'nın başka topraklarına ya da Osmanlıya sürülmesine karar vermişlerdir. Bu kararın icrasına memur edilen General Yevdokimov yeni kurulan düzenli Rus birlikleri ve Kazaklar ile işgal edilmemiş Çerkes topraklarını ele geçirmeye çalışmıştır. Yevdokimov'un Kafkasya'nın kuzey bölgesine gerçekleştirdiği ilk saldırılarında Kuban çevresindeki bazı Çerkes kabileleri teklifleri kabul etmiş 4.000 aile direnç göstermeksizin Osmanlı'ya göç etmiştir. Fakat Karadeniz'in güneydoğusundaki Karadeniz kıyısındaki Soçi bölgesi civarındaki Abzekhler, Şapsığlar ve Ubıhlar bu işgale karşı kendi aralarında bir meclis vücuda getirip yardım için İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğu'na başvurmuşlardır.^[7]

1861'in Eylül ayında çarpışmaların meydana geldiği bölgeye en yakın yerlerden biri olan Yekaterinador'u ziyaret eden Çar II. Aleksander ile Çerkes delegasyonu müzakerede bulunmuştur. Çerkeslerin temsilcileri Rus birlikleri ve Kazakların Çerkeslerin toprakları olan Kuban ve Laba ırmaklarının ötesine gönderilmeleri halinde Rusların hâkimiyetini kabul edeceklerini bildirmişlerdir fakat teklifleri reddedilmiştir. Bu gruplar içerisinde Abzekhler

(Bugün Adıge Özerk Cumhuriyetindeki yaşayanlar bunların torunlarıdır) daha kuzeyde yerleşmeyi kabul etmelerine rağmen diğer grupların liderleri halklarını yerlerinden etmeyi kabul etmemişlerdir.

Bunu müteakip 1862 yılının ilkbaharında tekrar Rus saldırıları başladı.^[8] Rus birlikleri sistematik olarak bütün Çerkes köylerini yakıp yıktılar. Şapsığ köylerinin istisnasız hepsi yakılıp tarlalarda yetiştirilen ürünler Kazak birliklerinin atlarının ayakları altında çiğnenmiştir.^[9] Çarın bölgeden ayrılması ve bu olaylardan sonra bu bölgedeki halkların bir kısmı Ruslar tarafından kuzeye yerleştirilmeyi kabul ederken diğer kısmı Rus hakimiyeti kabul etmeyip Osmanlı topraklarına göç etmek için Karadeniz kıyısındaki limanlara yönelmişler ve burada göç etmek için beklemeye başlamışlardır. Ayrıca yakılan köylerinden kaçanlar ise dağlık bölgelerde açlıktan kırılmışlardır.

Abzekh ve Şapsığ bölgelerini işgal ettikten sonra güney kıyı bölgesi boyunca ilerleyen General Babich'in birliklerinin köylerini yok etmesini Çerkes Tarihçi Shauket şöyle tasvir etmektedir:

Birlikler Ubıh topraklarının sınırlarında idi. Diğer taraftaki Goith geçidinden de birlikler gelip birleştiler. Küçük Ubıh ülkesi Çerkes özgürlüğünün son kalesiydi. Ubıhlar çaresiz direnişlerini uzatmak için son bir denemede bulundular fakat Rus birlikleri çemberi daha da daralttı. Kuzey taraftaki kıyı bölgesindeki dağlar üzerinden 3 birlik tarafından sürdürülen kuşatmaya Ubıhların merkezine doğru güneyden ilerleyen bir birlik katılmış ve nihayet Ubıhların son direnişi kırılmıştı.^[10]

Çerkes tarihçi Traho ise olaya şöyle devam ediyor:

Sadece kıyı kesimlerdeki birkaç küçük kabile kaldı: Pskhu, Akhtsipsou, Aibgo ve Cigit. Mayıs 1864'de bu kabileler çoluk çocuk kadın kız demeden son kişiye varıncaya değin toptan katledildiler. Buna tanık olduktan sonra Çerkesler ülkenin her tarafından umutsuzluk içinde Aibgo Vadisinde toplandılar. 7-11 Mayıs günlerinde Ruslar ağır kayıplarla geri çekildiler. Daha sonra Ruslar ağır silahlarla vadiyi yoğun top ateşine tuttular. Hiç kimse sağ kalmadı. Dağların arasında kalan bu küçük vadinin Rus birlikleri tarafından ele geçirilmesi ile Çerkeslerin bir trajedi halini alan uzun yıllar süren direnişi de artık son bulmuştu. 21 Mayıs günü de Prens Mihail Nikolayeviç birliklerini kutlamak için şükran günü tertipledi.^[11]

Bu son katliamı Shauket şöyle tasvir etmektedir:

Bu son çarpışma Karadeniz kıyı bölgesinde Maykop'a yakın olan Aibgo vadisinde yani Akchip'in yakınındaki Khodz vadisinde meydana gelmiştir. Bu engin dağlar çocukları ve kadınları Rus saldırılarından korumak için kullanılan son mevki idi. Kadınlar Rusların ellerine düşmemek için bütün mücevherlerini ırmağa atıp silahlanarak ülkelerinin onurlarını kurtarmak için savaşılan erkeklere katılmışlardı. Bu iki tarafın birbirleriyle çarpışması tarihte emsalsiz bir katliamla son buldu. Bu savaşta Çerkeslerin amacı zafer kazanmak değil onurları için ölüp geride onursuz bir yaşamı kabul etmemektir. Bu çarpışma bütün kadınlar ve erkekler acımasızca katledildiler ve kanları ırmakları kızıla boyadı. Bu yüzden bu ırmak kan denizindeki cesetlerin oluşturduğu bataklık olarak adlandırılmıştır. Fakat Ruslar yaptıklarını kafi görmemiş ve kendilerini kalan birkaç sağ çocuğu nişan tahtası olarak kullanarak öldürerek tatmin etmişlerdir.^[12]

Hemen ardından 28 Mayıs'ta Osmanlı'ya zorunlu göç başladı. Korkunç şartlarda gerçekleşen bu göçe şahit olan Rus tarihçi Berje göçü bekleyen Çerkesler için şöyle yazmaktadır:

Kıyı bölgesinde Novorossisk limanında toplanan yaklaşık 17 bin Çerkesin benim üzerinde bıraktığı ağır havayı unutamam imkânsız. Yılım bu soğuk ve fırtınalı olan zamanında hiçbir şeyleri olmayan ve tifüs ve çiçek gibi bulaşıcı hastalıkların pençesinde çırpınan Çerkeslerin durumu umutsuzdu. Ve kimin yüreği burkulmaz ki böyle sahneleri gördüğünde: genç bir Çerkes kadını paçavralar içinde, açık havada, ıslak toprağın üzerinde iki yavrusu ile birlikte uzanmış, biri ölüm öncesi çırpınışlarla yaşamla mücadele veriyor, diğeri ise soğuktan kaskatı kesilmiş annenin göğsünden açlığını gidermeye çalışıyor. Bu gibi manzaralara hiç de az şahit olmadım.^[13]

Bu eziyetler içerisinde sağ kalanlar ise Rus askerler tarafından sürüler gibi toplanıp taşıyabileceğinin kat kat fazlasını alan Türk ve Rum gemilerine tıklandılar. Bu gemilerin birçoğu battı ve gemidekiler açık denizde boğuldu. Bu koşullar altında hala hayatta kalanlar için ise Türk topraklarındaki koşullar ayrı bir eziyetti. Osmanlı yöneticileri tarafından alınan tedbirler çok yetersizdi. Trabzon'daki Rus konsolu Moshnin gözlemlerini şöyle rapor etmiştir:

6 bin Çerkes Batum'da karaya çıktı ve 4 bini de sınırdaki Çürüksuyu'na gönderildi. Yanlarında ölmüş veya açlıktan ölmek üzere olan hayvanları ile beraber gelmişlerdi. Gün başına ortalama 7 kişi ölüyordu. Trabzon ve yakınındaki limanlara gelen 240 bin kişiden 19 bini ölmüştü. Burada ise ortalama her gün 200 kişi ölüyordu. 63.290 kişi haricindekiler Samsun'a yollandı. Giresun'da da 15 bin muhacir vardı. Samsun ve çevresindeki 110 bin kişinin de ortalama olarak her gün 200 ü ölüyordu. Tifüs tırmanıştaydı.^[14]

Peki, savaşta ölenler, katliama uğrayanlar, denizde boğulanlar, açlıktan ölenler ve hastalıklara maruz kalarak ölenlerin toplamı ne kadardı? Rusların işgalinden önce Abhazları da dâhil edersek toplam Çerkes nüfusu yaklaşık 2 milyondur. 1864'te Kuzeybatı Kafkasya'nın neredeyse bütün Çerkes nüfusu yerlerinden edilmişti. Yaklaşık 120–150 bin nüfus da Ruslar tarafından imparatorluğun değişik yerlerine yerleştirildiler. (1897 nüfus sayımına göre 217 bin Rusya İmparatorluğu'nda Çerkes nüfus vardı). Brooks'a göre 500 bin kişi Osmanlıya göç etmişti.^[15] Bunu yanı sıra 200 bin kişi de 1858'den sonra gerçekleşen kitlesel göçlerden önce gönüllü olarak göç etmişti. Bu rakamlar yan yana getirildiğinde geriye nüfusun yarısı kalmaktadır ki buna göç esnasında ölen nüfus da eklenmelidir. Kaba olarak 1860'larda ölen Çerkeslerin sayısı 1 milyondan az olmayıp hatta 1 buçuk milyona yaklaşmaktadır.^[16]

Soykırım mıydı?

Rusların Çerkes topraklarını işgali ve Çerkesleri buralardan sınırdışı etmesi, önceden tasarlanmış, kasıtlı bir soykırım mıdır yoksa bu bölgelerdeki Çerkesleri, büyük bir yıkıma neden olsa da, sadece uzaklaştırma amacı güden bir hareket midir? Benim bu soruya cevap verebilmek için yaklaşımım, ilk olarak; Rusya'nın daha önceki dönemlerde veya aynı dönemde işgal ettiği topraklardaki politikalarını incelenmesi gerektiği doğrultusundadır. Yani Rusya, Kafkasya'nın dışındaki bölgelerde, soykırım suçunu işlemiş midir, ya da işlemekte midir? İkinci olarak; 19.yy Rus siyasi ve askeri elitlerinin Çerkesler hakkındaki tutum ve tavırlarını düşünmek gerekir. Çerkeslerin topraklarının Rusya tarafından işgal edilmesine karşı gösterdikleri direncin Rusları bir çözüm yolu olarak soykırımı gerçekleştirmeye yöneltmiş olma ihtimali var mıdır? Ya da Norman Cohn'un ünlü ettiği tabirle "soykırım için gerekçe" mevcut mudur?^[17] Üçüncü olarak; neden zorunlu göç hükmü tercih edilmiştir? Rus

Çarı'nın ve ona danışmanlık edenlerin gerçek düşüncesi ne idi? Onların gerçek amacı soykırım mıydı?

Bu noktada, Rusya'nın yeni işgal etmiş olduğu yerlerdeki topluluklarla ilişkilerine örnek olarak; 17. yüzyılda Sibirya'nın yerli halkları ve 19. yüzyılda Kazak göçebelerin Çarlığa dâhil edilmesi göz önünde tutulabilir.^[18] Bu ikinci örnek, Çerkesya'nın işgalinin tamamlandığı döneme denk gelmektedir.

Sibirya'nın yerlileri, ne nüfus olarak ne de siyasi örgüt ve askeri güç olarak Rusya'nın Pasifik Okyanusu'nun batısına kadar ilerlemesini engelleyebilecek bir durumda değillerdi. Ancak ekonomik açıdan sömürülmeye direnç göstermişlerdir. Bu nedenle, Rusya'nın vergi toplamadaki merhametsiz tavrı, Yakutlar ve Lena ırmağının kıyısındaki Tunguz dili konuşan kabileler arasında 1642 de ayaklanmalara neden olmuştur. Rusya, bu ayaklanmaları bastırmak için teröre başvurmuştur. Yerli hakların yaşadığı yerleşim yerleri ateşe verilmiş, istila edilen her yerleşimde yüzlerce insana işkence edilmiş ve öldürülmüştür. 1642–1682 yılları arasındaki dönemde Yakut nüfusu yaklaşık olarak %70 oranında azalmıştır. Ancak amaç yok etmek değil, sömürebilecek sayıya indirmektir şöyle ki gitgide düşen kürk üretimini yeniden canlandırmak için onları koruyan çeşitli önlemler alınmıştır. Moskova'nın rızası olmadan da hiçbir idam cezası uygulanmamıştır. 1697–99 yılları arasında ise o zamana kadarki en acımasız harekât Kamçatka yarımadasında, Kumandan Vladimir Atlasov komutasında gerçekleştirilmiştir. Atlasov'un yüz askeri, sırayla 1200 Çukça, 8000 Karyak ve Kamçatkalı'yı katletmiştir. Bunu izleyen süreçte yerli halkın intihar eylemlerini artırması üzerine yöneticiler intiharları durdurmaları emredilmiştir.^[19] Böylece yerli Sibiryalıların büyük bir kısmı Rus istilasının sonucu yok olmasına rağmen bu durum kasıtlı ve tasarlanmış bir soykırımın değil, amaçlanan ekonomik sömürü ve Rus birliklerinin kumandanlarının keyfi zorbalıklarının sonucudur.

Benzer bir tablo, Kazak göçebelerine karşı girişilen tutumda görülmektedir. Rus ileri karakolları 16. yüzyıl gibi erken bir zamanda Kazak steplerinin kuzey kenarlarında inşa edilmişti. Bu karakollar ancak 19. yüzyılda 1820–1860 yılları arasında bu steplerin içlerine kurulabilmiştir. Sibirya halkları gibi, Kazaklar da aynı akıbete uğramışlardır ve Rus ilerleyişine karşı güçlü bir direnç gösterememişlerdir. Ancak 1836- 1837 yıllarında otlakların kamulaştırılması üzerine bazı yerel ayaklanmalar görülmüştür. 19. yüzyıl süresince Kazaklar, yeni gelen Rus yerleşimcilere yer açmak için, hayvan sürüleriyle beraber dar alanlara sıkışmak zorunda bırakılınca, hızlı bir şekilde fakirleşmeye başlamışlardır. Bu durum, nüfus kayıplarına neden olmuştur.^[20] Rusların Kazaklara karşı tutumu da soykırım amaçlı görünmemektedir. Rusya'nın Çerkeslerden önceki dönemde gerçekleşen tecrübelerinde, bir bölgedeki insanların hepsinden kurtulmak için sürgün etme ve soykırım uygulama fikrinin ortaya çıkmadığı görülmemektedir. Bu durumda Çerkeslerin göçü yeni bir yaklaşımı temsil etmektedir.

Rusya'nın Kafkasya üzerindeki emellerine sempati duyan Batılı gezginlerin kitaplarında o dönemde Rusların Çerkesleri işgali düşüncesi hakkındaki olumlu algılayışlarının yansıması mevcuttur. Bu kitaplarda Çerkesler, ilkel, savaş hastası barbarlar ve vahşi eşkıyalar olarak tasvir edilmiştir. Fransız bir diplomatın yazdıklarına göre “Çerkesya ve Abhazyalıları korsanlık ve eşkıyalığı, hayat tarzı olarak tarih boyunca sürdürmüşlerdir. Hiddet, hırs ve intikam duyguları onların baskın duygularıdır.” Hatta Fransız bir karı-koca gezgin yazar tarafından eğlendirici bir tarzda yazılan bir kitapta Leh bir kontesin Çerkesler tarafından Kislodovsk kaplıcaları civarında kaçırılması ve onların daha sonra Çerkes bir atlı tarafından satılmak istenmesi esnasında kaçan kontesin Stavropol'den Yekaterinador'a olan yolculuklarını konu ediyordu.^[21]

Çerkesler hakkındaki bu tasvirler soykırım için bir gerekçe teşkil eder mi? Bazı yazarları okuduğunuzda buna evet cevabı vermekten kaçmamız zor gözüküyor. Çerkesya'yı ziyaret eden ilk Amerikalı olduğunu iddia eden ve yazdığı kitabı Rusya'nın Kafkaslardaki sorumlusu olan Prens Vorontsov'a ithaf eden George Ditson Kafkasya'daki Çerkeslerin ve Amerika'daki Kızılderililerin aynı dönemlerde boyun eğmek zorunda kaldıklarını söyleyerek bu iki durum arasında bir paralellik olduğunu belirtmiştir. Ditson'a göre Çerkeslerin ve Kızılderililerin doğayı kutsayan vahşi karakterleri ve savaşçı tutumlarını başkalarına karşı kullanma düşüncesi yerine bu görüşe karşı olarak Rus Prensi Koçibey Çerkesler ve Kızılderililerin sadece bu yolla zararsız hale getirilebileceğini iddia etmiştir.

“Çerkesler aynen Amerika'daki Kızılderililer gibidirler. Medeni ve munis değildirler. Karakterlerinde bulunan doğal enerjiden dolayı onlardan ancak imha yoluyla kurtulabilirsiniz.” Alternatif olarak da onların vahşiliğini ve savaşkan tabiatlarını başkalarına karşı kullanma fikrini öne sürmüştür.^[22]

Çarlık Rusya tarihçileri, genellikle, Rus yerleşimlerine Çerkeslerin gerçekleştirdiği baskınların önlenmesi isteğinden ve Rusya'nın merkezinden gelecek köylü göçmenlere verimli araziler sağlamak için Çerkeslerin, topraklarından sürülmesi kararının alındığından bahseder. Bu doğrultuda örnek bir anlatım şöyledir;

Çeçenya ve Dağıstan'da (Kuzey Kafkasya'nın orta ve doğu kısımları) Rusya, yerlilerin boyun eğmesini yeterli görmüştür. Ancak Karadeniz kıyısındaki Batı Kafkasya'da 1861'de serfliğin kaldırılmasından sonra, Rusya'nın içlerinden akın akın göç eden köylü göçmenlerin yerleştirilmesi amacıyla boş ve geniş topraklara ihtiyaç duyulmuştur. Her sene Merkez Rusya'dan Kazaklar ve köylü göçmenler Kuban, Laba, Belaya ve Urup ırmaklarının havzalarına yerleştirilmekteydi. Bu yeni köy ve Kazak stanitsaları Rusya'nın, kendi kabilelerine ait topraklara bu göçmenlerin yerleştirilmesini istemeyen Çerkeslerin baskınlarına uğramaktaydı.^[23]

Yine aynı yazarların değindiklerine göre, tarihi Çerkes topraklarına bu göçmenlerin yerleştirilmesi işlemi kısmen başarısız olmuştur. “Kuban bölgesine yoğun bir şekilde yerleşim gerçekleştirilmiştir. Ancak Karadeniz kıyısı boyunca Rus, Alman, Yunan ve Bulgar koloniciler nemli iklimin ve doğal ortamın hakkını verememişlerdir. Günümüzde, Çerkeslerin meyve bahçelerinin ve bağlarının yerini boş araziler almıştır.”^[24]

Yakın zamanda Brooks, ünlü Rus yetkililerin ve zamanın generallerinin yazmış oldukları önemli belgeleri detaylı bir incelemeden geçirerek alternatif bir görüş ortaya koymuştur.^[25] Temel amaçlarının stratejik olarak önemli bir bölge olan Kafkasya'da Rusya'nın siyasi-askeri kontrolünü sağlamlaştırmak olduğunu belirtir. Bu amaç 1850'deki, Karadeniz bölgesine yabancı devletlerin müdahale etme tehlikesinin altını çizen ve bu bölgenin herkesten önce ele geçirilmesinin gerekliliğini gösteren Kırım Harbinden sonra daha acil ve öncelikli olarak görülmüştür. Ancak bir asra yakın bir süredir devam eden başarısız mücadeleler Rusları, Çerkeslerin zor kullanarak kontrol altına alınamayacağına, ancak onları yok ederek ya da sürgüne tabi tutarak işin üstesinden geleceklerine ikna etmiştir. Bu nedenle, askeri seferler, hedef bölgenin büyüklüğü ile orantılı olarak yapılmamıştır. Tam tersine, zafer kazanıldıktan sonra bu zaferi pekiştirmek için generaller kendini beğenmiş bir şekilde yerleşimleri baskı altına almışlardır. Bunun yanı sıra Çar'ın, Çerkeslerin imha edilmesinden ziyade sınır dışı edilmelerine yönelik talimatlarına rağmen, yukarıda bahsedilen Prens Koçibey'in sözünden de anlaşılacağı gibi Rus yetkililer ve generaller Çerkeslerin büyük bir kısmının imha edilmemesi fikrine sıcak bakmıyorlardı. Rusların, Çerkes halkının yarısını katlederek, diğer yarısını teslim olmaları için zorlamaya karar verdiğini söyleyen General Fadeyev bu durumu tasdik etmiştir.^[26]

Sonuç olarak bu durum soykırım mıdır? Çerkeslerin, topraklarından sürülmeleri esnasında köylerin ateşe verilmesi, toplu katliamların yaşanması ve bu durumun Çerkesleri göç etmeye zorlaması kesinlikle “etnik temizlik” kavramına bir örnek olarak gösterilebilir. Henze, “Bu büyük göç” diye söze baslar ve devam eder; “dünyanın bu bölgesinin son çağlarda rastladığı en şiddetli ve yoğun insan hareketidir”.^[27] Henze devam eder; “Ancak Ermeni Soykırımı ile karşılaştırıldığında Çerkesler’e ne olduğu (yapıldığı) sorusunun cevabı soykırım kavramına yakın değildir. Tek tek bütün Çerkeslerin yok edilerek silinmesi gibi bir takıntı yoktur, ancak zaman kaybetmeksizin onlardan kurtulma, onları defetme düşüncesi mevcuttur ve birçoğu bu süreç esnasında hayatını kaybetmiştir. Kont Yevdokimov şöyle demektedir; “Kont Sumarokov’a neden her raporunda sokakları kaplayan donmuş cesetleri bize hatırlattığını sordum. Büyük prensimizin ve benim bu durumu bilmediğimizi mi zannediyor? Kimin elinden bu felaketi tersine çevirmek gelir ki?”^[28] Bu tür ikiyüzlü söylemler akıllara bir askerin ölüm cezasını yüz kırbaç cezasına çeviren ve bu cezanın da askeri öldürmeye yeteceğini bilen Çar’ı getirmektedir.

Çerkeslerin Akıbeti Ne Oldu?

1860’larda Çerkeslerin başına gelen felaket, Çerkeslerin hayatlarını, hem Rus İmparatorluğu’nda(daha sonraki dönemde Sovyetler Birliği’nde) hem de sürgünde risk altında yaşamalarına neden olmuştur. Sürgünün, çeşitli Çerkes boyları üzerindeki etkisi geniş ölçüde farklılık göstermiştir. En çok(En kötü şekilde) etkilenen bölgeler, batı ve orta bölgelerdir ve bazı Çerkes boyları anavatanda az sayıda insan bırakabildiyse de başta Ubıhlar olmak üzere birkaç Çerkes boyu yok olmuştur.^[29] Bu şekilde, Çerkesya’nın her tarafında yoğun bir şekilde bulunan yerli bir halk, parçalara bölünmüş ve zamanla adeta Slavların ve diğer yerleşimcilerin oluşturduğu bir denizde bulunan adalara benzetilmiştir. 1917 yılına kadar, Rusya’da kalan Çerkeslerin soyundan gelenler çeşitli uzak bölgelere dağıtılmış ve bu dağıtıldıkları yerlerin hepsinde azınlıkta kalmışlardır. Hiçbir yerleşim biriminde Çerkesler çoğunluğa sahip değildir.^[30]

Bu süreç tüm Çerkeslerin birliğini savunan kimliği (Pan-Çerkes) zayıflatmış ve daha dar anlamda Çerkes kimliklerinin güçlenmesine neden olmuştur. Kuzeyli Çerkesler ve Abhazlar arasındaki coğrafi ve linguistik köprü niteliğindeki Ubıhların tamamen ortadan kaldırılması daha farklı bir Abhaz kimliğinin gelişmesine sebebiyet vermiştir. Benzer şekilde, Tuapse bölgesinde kalan Şapsığ köylerinin diğer Çerkes boylarından izole edilmesi burada ayrı bir Şapsığ kimliği düşüncesinin oluşmasına neden olmuştur. Sürgün ve insan akınları sonucunda oluşan yeni coğrafi ve demografik durumda, kabileler doğal bir biçimde farklı etnik gruplar olarak gelişme eğilimi göstermişlerdir. Çerkes olma bilinci tam anlamıyla kaybedilmemiş ancak önceden tek bir halk olarak algılanan Çerkesler artık birbirine çok yakın, ama farklı etnik gruplardan oluşan bir aile haline dönüşmüşlerdir

Sovyetler Döneminin Çerkeslerin etnik kimliği üzerindeki etkisi karmaşık ve değişkendir. 1920’lerde ve 1930’ların ilk yıllarında “yerelleşme” (korenizatsiya) politikası Çerkeslerin, Ruslaştırma baskılarına karşı, dillerini ve kültürlerini korumalarına yardımcı olmuştur. Rusya Federasyonu içerisinde farklı Çerkes boylarına ait 4 ayrı etnik bölge oluşturulmuştur.^[31] Buna ek olarak Abhazlar, Gürcistan Cumhuriyeti içerisinde hatırı sayılır bir otonomi(özerklik) elde etmiş ve 1921–1931 yılları arasında Gürcistan ile beraber bir Birleşmiş Devlet’e sahip olmuşlardır. Diğer taraftan yerelleşme politikasının kaçınılmaz bir sonucu olarak Çerkes kimliği zayıflamış ve parçalanmıştır. 1927 yılında, o zamana kadar tek olan Çerkes yazınsal dili Kabardey-Çerkes ve Adıge olmak üzere iki ayrı yazı diline dönüştürülmüştür.^[32] Ayrıca Çerkes boyları keyfi olarak 1920’lerde ve sonraki dönemde

Türk dili konuşan Karaçay ve Balkarlarla birlikte karışık etnik cumhuriyetlerde bir araya getirilmiştir.^[33] Sovyetlerin daha sonraki dönemlerinde Ruslaştırma politikasının geri dönüşüne şahit olunmaktadır. Abhazların da kültürel hakları Stalin ve Gürcüleştirme politikası altında ezilmiştir.^[34] 1960'lerden sonra Çerkes dili eğitim vasıtası olmaktan çıkmış ve sadece etnik cumhuriyetlerdeki okullarda konu olarak işlenmeye başlanmıştır.

S.S.C.B'nin yıkılmasıyla birlikte, ulaşım ve iletişimin serbest kalmasıyla beraber Çerkes kimliğini birleştirme eğilimleri yeniden yükselişe geçmiştir. Bazı ailelerde, Kabardeylerin, Adıgelerin, Çerkeslerin, Abaza ve Abhazların aynı kökten olduğundan bahseden yasaklanmış hikayeler gizli bir şekilde jenerasyondan jenerasyona aktarılmış ve artık günümüzde açık bir şekilde dile getirilmektedir.^[35] Sürgündeki Çerkeslerin torunlarıyla bağlantılar kurulmuştur, fakat şimdiye kadarki “ev” e dönme çabaları yetersiz kalmıştır.

Bununla birlikte sürgünde yaşayan Çerkeslerin büyük çoğunluğu arasında Çerkes kimliği, daha dar kimliklere nazaran kendisini daha iyi devam ettirmiştir. Buradaki mücadelesi değişik bir meyandadır. Türkiye ve Ortadoğu'daki ev sahibi toplumlar içerisinde yavaş yavaş bir asimilasyon söz konusudur. Sürgün edilen Çerkesler, geçen zaman aralığında artık “Çerkes kökenli Türkler veya Ürdünlüler” olmuşlardır. Yine de Türkiye’de bile genç kuşak çok zayıf bir şekilde ve ikinci bir lisan olarak da olsa Çerkesce konuşabilmekte ve Çerkes asıllı olduklarını gururla dile getirmektedirler.^[36] Ürdün’de, Filistin ve İsrail’de, Suudi Arabistan ve zamanında Osmanlı İmparatorluğu’nun bir parçası olan diğer ülkelerde Çerkeslerin oluşturduğu topluluklar hala mevcuttur. Ürdün’de Çerkesler askeri alanda ve iş dünyasında önemli fonksiyonlara sahiptir. Biri Kosova’da biri de Transilvanya’da olmak üzere Balkanlar’da da ancak iki Çerkes köyü kalmıştır.

Böylece Çerkesler bir millet olarak hayattadır. Umut ediyorum ki bu şekilde var olmaya gelecekte de devam edeceklerdir. Özellikle de Sovyet sonrası dönemde ve etnik kimliğin korunması ve yeniden canlanması için her zamankinden daha çok yardımcı olan günümüz dünyasında bu daha kolay olacaktır. Hatta yok olmanın eşiğine gelmiş Çerkes Boyları bile hayatta kalabilecektir. Mesela Ubıhça çoğu zaman ölü bir dil olarak tarif edilir ve Ubıhçayı konuşan son kişinin ölümü birkaç defa dile getirilmiştir. Buna rağmen, Çerkesler konusunda uzman ünlü Kanadalı Profesör John Colorusso^[37] bana Türkiye’de yaşayan Ubıhların soyundan gelen gençlerden oluşan küçük bir grubun, Ubıh dilini büyük dedelerinden ve büyükannelerinden öğrenmeye devam ettiklerini ve Ubıh kimliğini hayatta tutmaya kararlı olduklarını iletmıştır. Çerkeslerin, saldırılara karşı inatçı ve destansı direnişleri ve Rusların kendilerine uyguladığı vahşet hiçbir zaman unutulmayacaktır. Eğer Ermenilerin Türkiye’de ve Yahudilerin de Avrupa’da uğradıkları akıbet bugün geniş bir biçimde hatırlanıyorsa, bunun nedeni Ermeni ve Yahudilerin cemiyetlerinin statü ve gücünün etkisidir. Çerkeslerin sahip olmadıkları bu durum sonucunda, bir halka yapılan soykırımın unutulması, tarih bilincimizin ne kadar yetersiz olduğunu gösterir.

NOTLAR

1-Rakamlar S.S.C.B, 1989 yılı nüfus sayımından alınmıştır. Bu sayımda Karaçay – Çerkes Özerk Cumhuriyeti’nin nüfusu 415 bin civarındaydı. (Bkz. Goskomstat SSSR, *Natsionalny sostav naseleniya SSSR po dannym vsesoyuznoi perepisi naseleniya 1989 g.* (Moskova, 1991), s. 42. Kuzeybatı Çerkeslerinin bir kolu olan Abazin’lerin nüfus artış hızı yüzde 16 civarındadır. Nüfusun diğer bölümünü Karaçaylar, Ruslar, Nogaylar ve diğer etnik gruplar oluşturmaktadır. Çerkesler kendilerini kendi dillerinde Adige olarak adlandırırlar.

- 2- Abhazlar neredeyse yok olmak üzere olan Ubıhlar ve Abazalar ile birlikte bazen Çerkes olarak adlandırılırlar. Elbette onlar benim de metinde kullandığım üzere Çerkeslerle aynı ırktandır.
- 3- Rakamlar Çerkes Tarihçi Ramazan Traho'nun kitabından alınmıştır, *Cherkesy (Circassians - Northern Caucasians)* (Müni, 1956), s.113. Çerkesya toprakları erken devirlerin bazı dönemlerinde Azak Denizinin ötesindeki kuzeydeki topraklara değin ulaşmaktadır.
- 4- Traho, Çerkeslerin Antik Yunan tanrılarını kopya ettiklerini savunurken diğer bir Çerkes Tarihçi Habjoka Shauket Mufti, *Heroes and Emperors* (Beyrut, 1944) adlı eserinde tam tersini öne sürmektedir.
- 5- Millet kavramının modern çağlardan önce kullanılıp kullanılmadığına dair teorik bir tartışma vardır fakat ben burada buna girmeye niyetli değilim. Fakat şu da açıktır ki eski devirlerden beri bazı gruplar belli bir kültür ve kimlik etrafında politik bir birliktelik olmasa da aynı tabiiyete sahip olma özelliği gösterirler. Çerkeslerin proto-millet denilen bu gruba girdiği söylenebilir.
- 6-Çerkeslerin Hristiyan ve İslamı kabul etmeleri yüzeysel ve faydacı nedenlere bağlıdır. Bir Etnograf Abhaz dinini Pagan, Hristiyan ve Müslüman öğelerin ortak bileşimi olarak tanımlamıştır. Sula Benet, *Abkhasians: The Long-Living People of the Caucasus* (New York, 1974).
- 7- Aslında kitlesel göç 1858'de başlamış bu sene 30 bin aile göç etmiştir. Fakat muhacirleri bekleyen kötü hava şartları haberlerinden ötürü göç hareketi bu senenin sonunda neredeyse tamamen durmuştur.
- 8- Buradaki tasvirler şu kaynaklara dayanmaktadır: W.E.D. Allen and Paul Muratoff, *Caucasian Battlefields: History of the Wars on the Turco-Caucasian Border. 1828-1921* (Cambridge, 1953), ss.107-108; Willis Brooks, 'Russia's conquest and pacification of the Caucasus: relocation becomes a pogrom on the post-Crimean period'. *Nationalities Papers*. 23, 4 (1995): ss. 675-686; Trakho, *Cherkesy*. 32-56; Shauket, *Heroes and Emperors*.
- 9- Köylerin yakılması yeni bir şey değildi. Sadece Abzekhlerin bölgesinde 1857-1859 arasında 1000'den fazla hane yok edilmişti. Shauket, *Heroes and Emperors*, s.237.
- 10- Shauket ayrıca 1859 yılında Ubıhların doğal felaketlerden ötürü zayıfladıklarını ileri sürmektedir: Muazzam çekirge sürüleri ürünlere büyük zarar vermiş, hayvanlar hastalıklardan dolayı telef olmuş ve nüfusun önemli bir kısmı bulaşıcı hastalıklardan dolayı ölmüştür. Shauket, *Heroes and Emperors*, s.245.
11. Trakho, *Cherkesy*, ss.50-51.
12. Shauket, *Heroes and Emperors*, ss.250.
13. Trakho, *Cherkesy*, ss. 52-53.
- 14- a.g.e. Moshnin'in verdiği rakamlar muhacirlerin Osmanlı'ya vardıklarındaki ölüm oranlarının yüzde 2 buçuk ile yüzde 5 arasında değiştiğini göstermektedir.
- 15- Brooks.s. 681.
- 16- Buradaki kaba rakamların daha ayrıntılı tetkiklere ihtiyacı vardır. Başka bir tahmin de muhacirlerin Osmanlı'daki daha sonraki sayıları kullanılarak çıkarılabilir. Yüksek doğum oranına rağmen 20. yüzyılın ortalarına kadar nüfus 2 milyonun altında kalmıştır.
- 17- Norman Cohn, *Warrant for Genocide: The Myth of the Jewish World Conspiracy and the Protocols of the Elders of Zion* (New York, 1967)
- 18- Kazakh kelimesi bu halkın Rusçadaki kullanımıdır. Kazakistan devleti Kazak olarak yeni bir kullanıma başlamıştır. Ben ise genel kullanımdan yanayım.
- 19- John J. Stephan, *The Russian Far East: A History* (Stanford, 1994) ss. 23-24. Ayrıca Yuri Slezkine. *Arctic Mirrors; Russia and the Small Peoples of the North* (Ithaca and Londra, 1994).

- 20- Martha Brill Olcott, *The Kazakhs* (Stanford, 1987), özellikle 4.bölüm ve Shirin Akiner; *The Formation of Kazakh Identity: From Tribe to Nation-State* (Londra, 1995).
- 21- Le Chevalier Gamba [Fransa Kralı Tiflis temsilcisi], *Voyage dans la Russie Méridionale et particulièrement dans les provinces situées au-delà du Caucase, fait depuis 1820 jusqu'en 1824* (Paris, 1826), cilt. 1, s.78; Xavier Hommaire De Hell, *Travels in the Steppes of the Caspian Sea: The Crimea, The Caucasus*. (Londra, 1847), ss 286, ss 301-303.
- 22- George Leighton Ditson Esq., *Circassia; or A Tour to the Caucasus* (New York and London, 1850), x-xi; ve Paul B. Henze, 'Circassian Resistance to Russia', der. Marie Benningsen Broxup, *The North Caucasus Barrier; The Russian Advance towards the Muslim World* (London, 1992), 80. Gamba, *Voyage*, 91-92, diğer taraftan Çerkeslerin birkaç yıl içerisinde sıkı bir çalışma ile devlet tarafından medenileştirilmesi planı düşünülmekteydi. Diğer Avrupalı yazarlar ise Çerkeslerin yabani bir halk olup barbar olduklarını fakat diğer medeni olmayan halkların tersine misafirperver ve misafirlerini koruduklarını betimlemektedirler. Bakınız; The Chevalier Taitbout de Marigny [Hollanda Kralı Odesa Temsilcisi], *Three Voyages in the Black sea to the Coast of Circassia: including descriptions of the ports, and the importance of their trade: with-sketches of the manners, customs, religion of the Circassians* (London, 1887), s.17; James Stanislaus Bell, *Journal of a Residence in Circassia During the Years 1837, 1838, 1839* (Paris, 1841), Bell eserinde Çerkeslerin eski Yunanlıları hatırlattığını, ama onları daha saf olmakla beraber daha sert karaktere sahip bulunduğunu yazmıştır.
- 23- Allen ve Muratoff, *Caucasian Battlefields*, ss.107-108, Bu Rusların Karadeniz kıyısındaki Novorossisk limanının güvenliğini kontrol altına almak ve Çerkes tehlikesinden uzak tutmak için Rus hükümetinin aldığı tedbir ihtiyacıdır.
- 24- a.g.e. s.108
- 25- Brooks, 'Russia's conquest'.
- 26- Trakho'nun Fadeyev'in eserinden aldığı cümleler, Trakho *Cherkesy*, 51, General Fadeyev's *Pis'ma s Kavkaza* (Kafkasya'dan Mektuplar 1865).
- 27- Henze, 'Circassian Resistance', s.111.
- 28- Trakho, *Cherkesy*, s.51.
- 29- Ronald Wixman, *Language Aspects of Ethnic Patterns and Processes in the North Caucasus* (University of Chicago, Dept. of History, Research Paper No. 191, 1980), 78-79.
- 30- Çerkeslerin Sovyet dönemindeki durumları için Rieks Smeets, 'Circassia,' *Central Asian Survey*, 14, 1 (1995): 107-125.
- 31- Bunlar (1) Adige-Çerkes Özerk Cumhuriyeti yılında kurulup 1936'da Adige Özerk Cumhuriyeti ismini almıştır. (2) Çerkes Özerk Cumhuriyeti 1926 (3) Kabardey Özerk Cumhuriyeti 1921, (4) "apsığ Bölgesi 1922.
- 32- Wixman, *Language Aspects*, s.145.
- 33- Karaçay Çerkes Özerk Bölgesi 1922-1926 ve sonra tekrar 1957 ve Kabardey-Balkar Özerk Bölgesi veya Cumhuriyeti (1922'den Balkarların 1944'deki deportasyonuna kadar ve sonra tekrar 1957'den sonra.
- 34- Adige, Çerkes ve Kabardey etnik bölgeleri tekrar kendilerine verildi fakat "apsığ bölgesi savaştan sonra ortadan kaldırıldı. Bu bölgenin tekrar kendilerine verilmesi için başvurularda bulunmalarına rağmen bu istek yöneticiler tarafından reddedilmiştir.
- 35- Paula Garb, 'Ethnicity and Alliance Building in the Caucasus' Mart 1995'de University of California, Davis'de The International Spread and Management of Ethnic Conflict Konferansına sunulan bildiri). 1990'lardan sonra Kafkas Halkları Konfederasyonu tarafından düzenlenilen kültürel etkinlikler ve Kafkasya'nın her tarafından Abhaz tarafında Abhaz-Gürcü savaşına katılan gönüllüler Çerkes kültürünün tekrar dirilmesine katkı sağlayan faktörlerdir.

36- Çerkeslerin Türkiye'deki asimilasyonunun derecesi üzerine Henze ('Circassian Resistance', 63) Çerkesler arasında hala Çerkes kimliğinin devam ettiğini ileri sürse de Smeets ('Circassia', 109 - 125) bu konuda şüphelidir.

37- McMaster University, Hamilton, Ontario.

Stephen D. Shenfield tarafından yazılan bu makale Mark Levene and Penny Roberts'in editörlüğünü yaptığı ve Berghahn Books (www.berghahnbooks.com, Oxford and New York) tarafından yayımlanan 'The Massacre in History' adlı kitaptan alınmıştır. Oxford ve New York.

© 1999 + 2006 Stephen D. Shenfield ve Berghahn Books, Oxford.

Bu makale telif hakları (copyright) gereği korunmaktadır. Yazarın ve yayıncı kuruluşun izni olmaksızın çoğaltılması, yayımlanması yasaktır.

Orijinal Metin;

The Circassians: A Forgotten Genocide? *By Stephen D. Shenfield*

http://www.circassianworld.com/A_Forgotten_Genocide.pdf

WWW.CIRCASSIANWORLD.COM

Circassian World

www.circassianworld.com